

Crisissen in tijden van verdeeldheid

Guido Deraeck

We weten het intussen allemaal: we leven in een tijd van (besmettelijke) bezorgdheid. Een groeiende ongerustheid over de toestand van de wereld, en onze plaats daarin, of vaak ook het gebrek aan een eigen plaats erin. Via sociale media, krantenkoppen, columns en hoofdartikelen is er één term die dagelijks terugkomt: crisis. De vluchtelingencrisis, de crisis van de liberale democratie, de ecologische crisis en klimaatnoodtoestand. En vooral ook de crisis in onze gezondheidsstelsels en instellingen. Crisis van dakloosheid, armoede, toenemende ongelijkheid, diepgeworteld racisme. Alle hens aan dek dus.

Dat heeft natuurlijk een politieke weerslag. In plaats van tijdig maatregelen te nemen om een noodtoestand op gezondheidsvlak tijdig en accuraat te managen stootte het Belgische federalisme weer eens op zijn fatale grenzen met een kakofonie op alle fronten. Dit catastrofale wanbeleid, met de onbezonnenheid en het *malgovernment* van Jan Jambon en de hele Vlaamse regering voorop liet de gezondheidszorg inderdaad compleet op de klippen lopen. Corona infecteert niet alleen longen en lijf maar het hele kwetsbare weefsel. De tweede golf, de nieuwe lockdown, zagen virologen en heel wat bezorgde burgers met rasse schreden naderen. Tot het zover kwam. Met alle menselijk leed — van zorgverstrekkers, zieken, geïnfecteerden — en de talrijke overlijdens tot gevolg.

De desastreuze gevolgen, op landelijk en mondiaal vlak, zijn nauwelijks te overzien. Intussen loont het allicht even de moeite om kennis te maken met de verhalen van een aantal auteurs die op hun manier over inhoud en gevolgen van het coronadebat reflecteren.

Een heel wereldtoneel

‘Het is de moeite waard om intussen na te denken over wat er sinds corona zoal veranderd is,’ zo stelt Philip Blom, Duits historicus en journalist, het in *Het grote wereldtoneel*. Volgens hem is het onmogelijke gebeurd met verbazingwekkend veel discipline, maar ook met solidariteit. Maar ‘de gevolgen van de coronacrisis en de mogelijke economische nachtmerrie zullen ons decennialang blijven vergezellen en het debat erover ook’. (Blom, p.135). Volgens Blom zullen ze woekeren op de ruïnes van de liberale visie, die de samenleving ziet als een markt.

Volgens hem is het onmogelijke gebeurd met verbazingwekkend veel discipline, maar ook met solidariteit.

Het leren kennen van structuren en mogelijkheden wordt moeilijker in een tijd waarin waarheid, feiten, instellingen, ideeën en allianties in toenemende mate vervagen en wegsmelten.

'Des te verontrustender is het dat niet alleen de realiteit, maar ook steeds meer het ideaal van de mensenrechten aangevallen wordt' (Blom, p.78).

Inderdaad, ook Blom wijst erop dat etnopluralisme, economische ongelijkheid, sociale uitsluiting, propaganda tegen zondebokken en angstinductie er steeds meer toe leiden dat universele mensenrechten de facto en de jure buitenspel worden gezet.

Daarom is er nu nood aan verbindende verhalen. Zo ligt het volgens hem voor de hand dat bijvoorbeeld de *klimatologische noodtoestand* een gemeenschappelijke ervaring moet zijn die uitmondt in een nieuw gemeenschappelijk crisisverhaal. Maar tevens dreigt het gevaar dat er een verhaal van ontkenning, vijandschap en geweld opdoemt.

'De politieke ervaring in onze tijd laat zien dat nationalistisch-autoritaire regimes de uitbuiting van de natuur en de klimaatcatastrofe versnellen (...) en massieve vijandbeelden opbouwen en binnenlands geweld aanwakkeren'.
(Blom, p.116).

Maar meteen drijven ook de positieve verhalen boven van verrassende ontwikkelingen zoals dat van Greta Tunberg. Zij wist een corrupte samenleving een spiegel voor te houden, die via een koppig appel aan de volwassenen een mondiale protestbeweging wist te ontketenen. De eerste uit een reeks van compromisloze eisen voor nieuwe verhalen.

Van daar meteen terug naar de titel van het boek: het *wereldtoneel* wacht namelijk ongeduldig op acteurs om aan dit andere, nieuwe verhaal te beginnen. Dit moet volgens Blom tot een nieuwe 'verlichting' leiden tegen voorbijgestreefde denkpatronen over economie en samenleving. In de debatten die aan het ontstaan zijn zal het niet langer

Het wereldtoneel wacht namelijk ongeduldig op acteurs om aan dit andere, nieuwe verhaal te beginnen.

---

mogelijk zijn te zeggen dat er geen alternatief bestaat voor het huidige economisch systeem. Hoe dan ook vergt dit verandering van visie en technieken. Volgens Blom blijft de vraag of de ervaring met Covid-19, met zijn lockdown en heropflakeringen, zijn solidariteit, zijn recessie en zijn blijvende vrees voor besmetting, een nieuwe

gedeelde ervaringshorizon weet te scheppen. Dit wordt een grote uitdaging, want zowel de corona- als klimaatcrisis is het gevolg van de snelle en massale inbreuk van de mens op natuurlijke systemen en habitats. En de slotzin:

'Het ziet ernaar uit dat we aan het eind van een lang hoofdstuk in de geschiedenis van de mens leven — en aan het begin van een nieuw hoofdstuk'.
(Blom, p.139).

Moed houden

In *Zo houd je moed in een tijd van verdeeldheid* schrijft de Brits-Turkse filosofe Elif Shafak dat we in deze crisistijd moeten opletten voor onverschilligheid en apathie. Woede kunnen we niet de hele tijd onderdrukken, maar bovenal moeten we bekommerd blijven en kunnen we onze individuele en collectieve woede omzetten in een positieve kracht:

'ons hart openen, uitzijn op informatie, kennis en wijsheid. Want kennis via lectuur levert diepgaande analyses en wijsheid bevordert de empathie.'
 Maar, schrijft ze: *'het geruststellende optimisme van de vorige decennia is verdamp. (...) De overmaat aan optimisme heeft geleid tot laksheid en onwetendheid, tot een illusie'- van eeuwige vooruitgang'. (Shafak, p.89).*

Anderzijds heeft het volgens haar ontegensprekelijk ook geleid tot de aanname dat mensenrechten, vrouwenrechten, de rechten van minderheden en de vrijheid van meningsuiting in het Westen gegarandeerd raakten. Ondertussen begrijpen we nu beter, in de postpandemische wereld waarin we leven, dat geen enkel land vrij is van zorgen en zijn we er ons nu universeel van bewust dat de geschiedenis wel degelijk achteruit kan gaan. Ook democratie kunnen we gemakkelijk kwijtraken. Ze verschrompelt onder wijdverbreide ongelovigheid. Shafak verwijst hiervoor naar politiek filosoof Hannah Arendt, die zoveel jaren geleden al waarschuwde voor een zeer versplinterde samenleving. En ook Shafak, evenzeer als Philip Blom, meldt dat het vooral via *verhalen* is dat we de wereld op een meer genuanceerde, meer reflectieve manier zowel kunnen leren ervaren als voelen en vooral 'ons herinneren'. Zo worden we onder meer bewust van de diversiteit en verschillende achtergronden van mensen: door 'ons een voorstelling beginnen te maken van andere levens dan het onze, krijgen we een idee van de complexiteit en rijkdom van *identiteiten*, en van de schade die we aanrichten bij onszelf en anderen als we die proberen te reduceren tot één enkel definiërend kenmerk.' (Shafak, p.91)

Niet alleen bestuur en autoriteit, macht en rijkdom, maar ook data en kennis worden volgens Shafak steeds meer geconcentreerd in handen van een kleine groep. Een toenemend aantal burgers voelt zich buitengesloten, vergeten en nooit opgemerkt. Daarom is het goed dat we beseffen te bestaan uit specifieke *verhalen*: 'als we niet ons verhaal kunnen vertellen, als ons het zwijgen wordt opgelegd en we worden buitengesloten, dan worden we ontmenselijkt. Het bezorgt ons een diepe existentiële angst.' (Shafak, p.13) Zelfs in een tijd van sociale media hebben velen het gevoel geen stem te hebben en 'als we onze stem verliezen, gaat er iets in ons dood' (Shafak, p.13).

Niet alleen bestuur en autoriteit, macht en rijkdom, maar ook data en kennis worden volgens Shafak steeds meer geconcentreerd in handen van een kleine groep.

In het hoofdstuk *Ontgoocheling en Verbijstering* heeft zij het verder uitgebreid over identiteit en diversiteit. Een belangrijk onderwerp voor haar, als Turks onderdaan geboren in Frankrijk, wonend in Groot-Brittannië en na een lang verblijf in Spanje en de VS. Zo stelt ze:

'als we in hokjes worden geplaatst, wordt ons onze eigen waarheid ontzegd. Als we anderen in hokjes plaatsen, ontzeggen we hun de eigen waarheid. En zo gaat het maar door.' (Shafak, p.39).

In tegenstelling tot wat nationalistische demagogen volgens haar beweren vormt 'ergens bijhoren' niet een toestand die je eens en voor altijd hebt, het is geen statische identiteit die op je huid is getatoeëerd. Groepen, gemeenschappen en naties moeten

voor eens en altijd worden voorgesteld als complexe, heterogene, diverse en vloeibare entiteiten, die zich voortdurend ontwikkelen en veranderen.

Volgens haar was de pandemie vanaf het begin geen crisis van enkel de gezondheidszorg, noch van politieke incompetentie, onvoorbereid zijn of te laat reageren, maar had/ heeft ze al die kenmerken tegelijk. Heel herkenbaar, voor ons allemaal.

‘Evenmin zal het postpandemische landschap alleen maar gaan over economische recessie, hoge werkloosheid en een verlaging van de levensstandaard. Wat we nu meemaken is ook een betekenis crisis.’ (Shafak, p.41).

Corona heeft de tegenstellingen niet geëgaliseerd, maar ze juist scherper gesteld.

De teneur van haar werkstuk *Zo houd je moed in een tijd van verdeeldheid* is dat we niet mogen vervallen in wat ze typeert als *onrust en ongerustheid*. We moeten integendeel in het publieke debat en de openbare ruimte blijven reageren op racisme, discriminatie, ongelijkheid en armoede en ons niet laten wegdrummen door gevaarlijke extremisten en rechts-radicalen. Niet wachten met blussen totdat het huis afbrandt en bijgevolg elke vorm van onverschilligheid met daden tegengaan.

Autoritair gezag of solidariteit?

Deze pandemie en de ongelijkheid die erdoor dreigender wordt, leidt ons ook tot verhoogde waakzaamheid, ook en niet het minst voor de opgang van extreem-rechts in onze samenleving, de complottheorieën en het door hen verspreide fake-nieuws.

Gezien de groeiende polarisering (en lang niet enkel in landen als Hongarije en Polen) loont het de moeite om vandaag ook na te gaan hoe de opgang van extreem- en nieuw rechts zoal te verklaren is. Daarom is een verwijzing naar het boek van Liz Fekete (ze

leidt het Europese onderzoeksprogramma van Institute of Race Relations) *Zijn de jaren '30 terug? Nieuw rechts in Europa* hier ter afsluiting zeker op zijn plaats.

Fekete verwijst hiervoor naar een aantal angst-aanjagende gegevens. De manier waarop we *buitenstaanders* — of het nu gaat om vluchtelingen, moslims, roma, werkende armen of werklozen —

laten demoniseren en ontmenselijken door politici, media en andere maatschappelijke sectoren heeft volgens haar onderzoeken bijgedragen tot een verhevigd racistisch klimaat. Met het boek *Zijn de jaren '30 echt terug* wil ze het veranderende bestel van de Europese politiek in deze turbulente tijden onderzoeken.

Maar, naast het groeiende racisme en de discriminatiegolven in Europa (en Amerika) wijst ze ook op een groeiend tegengewicht, verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid. Zo zijn humane, antifascistische, sociaal-ecologische en links-progressieve waarden

Naast het groeiende racisme en de discriminatiegolven in Europa (en Amerika) wijst ze ook op een groeiend tegengewicht, verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid.

volgens haar veel dieper verankerd in de Europese cultuur dan het autoritarisme. Terwijl aan de andere kant zogenaamde ‘asociale’ staten vluchtelingen liever aan hun lot overlaten en militairen inzetten om de grenzen af te sluiten.

In dit boek worden daarom van nabij de krachten onderzocht die vandaag de fundamentele breuklijnen aan het licht brengen van het Europese racisme en autoritarisme. Zo hebben besparingsmaatregelen met hun aanval op een progressieve politiek voor gelijkheid, arbeid en burgerrechten op diverse plaatsen de verschuiving in de sociale structuren versneld, waarbij bewust het doel vooropstond om solidariteit — met etnische groepen en klassen — ongedaan te maken.

En daarop stak in de late jaren 1980 volgens Fekete reactionair rechts de kop op als levensvatbare electorale kracht. Een electorale doorbraak van anti-immigratie- en anti-moslimpartijen werd toen nog door andere partijen afgewend, net als hun ‘reactionaire politieke ideeën die bulk(t)en van eng nationalisme’ (Fekete, p.35). Maar vanaf begin jaren 2000 kwam er op diverse plaatsen wel een electoraal succes van reactionair rechts, zoals met het Front National in Frankrijk, de PVV van Wilders in Nederland, de Lega Nord in Italië, de AfD in Duitsland, de FPÖ in Oostenrijk.

Bovendien wijst ze op het disproportioneel politiegeweld bij dagdagelijkse incidenten (p.43). En tegelijkertijd valt overal in Europa de electorale steun voor traditioneel centrumrechts of centrumlinks terug. Fascisme steekt in elk geval weer de kop op. En verwijzend naar Gouden Dageraad in Griekenland:

‘ultrarechtse militias zouden vandaag, net als onder het klassieke fascisme, gebruikt kunnen worden om links te disciplineren of te intimideren’ (Fekete, p.52).

Cultureel conservatisme is bovendien een vruchtbare bodem voor nieuwrechts. Volgens de onderzoekster neemt intussen centrumlinks ook vaak nieuwrechtse ideeën over. In een breder perspectief ziet men dat nieuwrechts (voor België Vlaams Belang en bepaalde facties binnen N-VA) de agenda van het debat bepaalt, vooral inzake multiculturalisme en islam. Maar ook centrumlinkse denkers met zwakke of onbestaande antiracistische reflexen gaan, volgens haar, gemakkelijk overhellen naar nieuwrechts gedachtegoed. Fekete wijst er zelfs op dat ‘velen zich niet eens bewust zijn dat ze ondertussen ver afgedwaald zijn van het politiek en cultureel pluralistische sociaal-democratische kamp door steun te verlenen aan anti-immigratie en anti-multiculturele thema’s’ (Fekete,p.69).

Ook centrumlinkse denkers met zwakke of onbestaande antiracistische reflexen gaan, volgens haar, gemakkelijk overhellen naar nieuwrechts gedachtegoed.

Extreemrechts zelf werd op tal van plaatsen zo groot door stelselmatig desinformatie en fake nieuws via sociale media te verspreiden, vooral ook via het opzetten van complottheorieën zoals met name rond covid-19. Caroline de Gruyter merkte elders — in een bijdrage over Stefan Zweig — al op dat er vandaag in Europa weer neonazi’s rondlopen die met vlaggen zwaaien, mensen met een andere geaardheid aanvallen en vluchtelingencentra in brand steken.

Van belang bij haar onderzoek is echter dat ze in haar besluiten ook wijst op de opgang en daadkracht van recente — antiracistische, klimaat- en antifascistische

tegenbewegingen — die het tij zeker kunnen doen keren. Deze basisbewegingen versterken volgens haar alleszins de solidariteit en het verzet als tegengif tegen de autoritaire oplossingen waar nationalist, neoliberalen en extreemrechts zich op richten.

Zo kan 'het antifascisme nog steeds als metafoor dienen, als een conceptueel kader dat de deuren opent'. Zij gelooft alleszins in een positieve ommekeer:

'Links moet zich inwerken in de lokale gemeenschappen, nieuwe economische modellen steunen en gemeenschappen een nieuw leven inblazen, gebaseerd op een zelforganisatie die mensen moed en waardigheid geven. Antiracisme mag bij elke culturele omwenteling vanuit links niet verengd worden tot identiteitsbeleid.' (Fekete, p.180).

In haar besluit wijst zij er alleszins op dat er, gelukkig, brede allianties op poten gezet werden die ageren tegen een cultuur die almaar meer op fascisme gaat lijken. En 'no pasaràn is geen holle slogan van linkse extremisten, het is een slogan voor al wie zich inzet voor democratische waarden' (slotzin in Fekete, p.185).

Nee, de jaren '30 zijn dus niet terug, maar we moeten wel beducht zijn voor het nieuwrechtse gedachtegoed.

Een doordenkertje:

'de natie draait niet om identiteit maar om een sociaal contract, om solidariteit en sociale rechtvaardigheid' (David Djaïz, 29/8/2020 in *De Standaard*).

Coronawandelingen versus verdeeldheid

Om dit verhaal van *Crisissen in tijden van verdeeldheid* in dezelfde lijn, toch positief af te sluiten verwijs ik, midden deze pandemie en haar verschrikkelijke gevolgen, graag naar een mooi, haast poëtisch verhaal. Het gaat om het magisch meeslepend boekje van fotograaf Stephan Vanfleteren *Dagboek van een fotograaf. Coronawandelingen*. De auteur maakt ons in zijn fijne teksten tot bevoorrechte getuigen van zijn (fotografische) zoektocht naar *verstilling* in deze barre coronatijd. Maar Vanfleteren plaatst zijn dagboek ook in het teken van het wantrouwen van de Belgen in hun regering, zeker in deze moeilijke covid-tijd:

'Belgen wantrouwen hun politici. Dat is niet echt verrassend in dit complexe, surrealistische land met zijn bijwijlen absurde politieke beslissingen. Het is een charmant systeem in perioden van welvaart, maar niet in tijden van nood, zoals nu' (Vanfleteren, p.23).

Noch min noch meer betekent Covid-19 hoe dan ook een kantelmoment. Een aarzelend antwoord op de vraag: *waar gaan we heen?* Zijn antwoord naar het einde toe is alvast wat tegendraads in de huidige omstandigheden: 'de wereld mag weer groter worden' en, hoe dan ook, 'het licht komt eraan'. Of toch nog, ondanks alles, een hoopgevende boodschap? Niet, zoals we er thans voorstaan...

Bio

Guido Deraeck is lic. agogiek en dr. criminologie (VUB) en dr. sociale wetenschappen (Tilburg University) en was jarenlang docent intercultureel werk/pedagogiek (Heverlee/Leuven en Tilburg).

Literatuur

Philipp Blom, *Het grote wereldtoneel. Over de kracht van verbeelding in crisistijd*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2020, 142p.

Elif Shafak, *Zo houd je de moed in een tijd van verdeeldheidverbeelding*, Nieuw Amsterdam, 2020, 96p.

Liz Fekete, *Zijn de jaren 30 terug? Nieuw Rechts in Europa*, Berchem, EPO, 2020, 213p.

Stephan Vanfleteren, *Dagboek van een fotograaf. Coronawandelingen*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2020, 166p.